ظرفیت‌های فضای مجازی در تربیت دینی نسل جوان

نویسنده: مرضیه حیدری دهکردی (ایران)[1]

دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۰۶ **پذیرش:** ۱۳۹۶/۰۲/۲۴

چکیده

مسئله تربیت از چنان اهمیت و جایگاهی برخوردار است که می‌توان آن را ماحصل کار همه انبیاء و اولیاء الهی ﷺ دانست و به تعبیر شهید مطهری، مسئله ساختن افراد و انسان‌ها است. آن‌چه در این مقاله مورد توجه ویژه قرار گرفته است، تربیت، هدایت و رهبری نسل جوان است؛ مقوله‌ای که حاکی از وظیفه و مسئولیتی برای عموم مسلمانان است. امروز فضای مجازی، زبان نسل جوان است و بسیاری از اطلاعات خود را از این فضا کسب می‌کند و فرامکانی و فرا زمانی بودن، جذابیت و تنوع، تعاملی بودن، گسترش تعاملات و تبادل نظرها با سرعت بسیار بالا از ویژگی‌هایی است که می‌تواند فضای مجازی را به ابزاری قدرتمند برای بهره‌گیری در راستای این هدف تبدیل کند. در این مقاله سعی شده به این سؤالات پاسخ داده شود:

- تربیت چیست و ملزومات تربیت دینی نسل جوان چه چیزهایی است؟
- فضای مجازی چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟
- چه ضرورتی برای بهره‌گیری از فضای مجازی در تربیت دینی نسل جوان وجود دارد؟
- آیا فضای مجازی ظرفیت‌ها و ویژگی‌های لازم برای این بهره‌گیری را دارد؟
- کدام یک از این ویژگی‌ها اثربخشی بر تربیت نسل جوان را افزایش می‌دهد؟
- چه ویژگی‌هایی از فضای مجازی موجب تسهیل تربیت با استفاده از این ابزار می‌شود؟

واژگان کلیدی: تربیت دینی، نسل جوان، فضای مجازی

---

۱. کارشناس ارشد گروه مهندسی نرم افزار، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران، mrzheidary.d@gmail.com

مقدمه

با در نظر گرفتن اهمیت موضوع تربیت و با توجه به ویژگی‌های فضای مجازی و اثرگذاری آن بر نسل جوان و نیز لزوم به کارگیری تمامی امکانات در جهت تربیت نسل جوان و مهم‌تر از همه، بهره‌گیری بالای عناصر ضد ارزشی و ضد تربیتی از فضای مجازی در به انحراف کشیدن نسل جوان، به ضرورت بهره‌گیری هر چه بیشتر از این امکان برای تربیت نسل جوان پی برده می‌شود.

در این تحقیق پس از ارائه تعریف مختصری از تربیت و مؤلفه‌های آن به معرفی فضای مجازی و ویژگی‌هایی از آن که در امر تربیت دینی نسل جوان کاربرد دارد، پرداخته می‌شود؛ البته به آن دسته از اصول تربیتی اشاره شود که با توجه به ظرفیت های فضای مجازی قابل اجرا هستند؛ لذا از اشاره به سایر اصول تربیتی صرف‌نظر شده است.

تربیت و ملزومات تربیت دینی نسل جوان

انسان، شگفت‌انگیزترین آفریده خدای بزرگ و والاترین نشانه قدرت بی‌منتهای اوست. انسان مستعد اتصاف به همه صفات و کمالات الهی است، او را خلق کرد تا به مقام قرب الهی و جانشینی خدا در زمین برسد و این سیر جز با تربیت صحیح محقق نخواهد شد. (مطهری، ۱۳۹۰: ٤٣)

تعلیم و تربیت در زندگی بشر مهم‌ترین و اساسی‌ترین جنبه زندگی است؛ به گونه‌ای که هر اعوجاج و انحراف در آن موجب انحراف در همه امور زندگی می‌شود.

تربیت از دیدگاه اسلام، پرورش استعداد و به فعلیت درآوردن آن است. هدف غایی تربیت اسلامی، پرورش انسان مقرب الهی است که شاکله دینی در وجود او به طور کامل شکل بگیرد و رفتارهای دینی ریشه‌دار از او سربزند. با علم به این هدف غایی، تربیت اسلامی اهمیت و جایگاه خاصی پیدا می‌کند.

رسیدن به اهداف تربیت نیاز به واسطه و مقدمه دارد که به آن‌ها اهداف درجه دوم یا اهداف میانی گفته می‌شود. علمای اخلاق اهداف میانی را به صورت زیر دسته‌بندی کرده‌اند (مشایخی، ۱۳۸۱: ٦٨-٥٠):

۱. اصلاح رابطه انسان با خدا

از امام علی‌ﷺ در همین ارتباط، چنین نقل شده است:

«مَنْ أَصْلَحَ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللّهِ أَصْلَحَ اللّهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ النّاسِ وَمَنْ أَصْلَحَ أَمْرَ آخِرَتِهِ أَصْلَحَ اللّهُ لَهُ أَمْرَ دُنْيَاه»؛ (نهج البلاغه، حکمت ۸۹)

کسی که رابطه خود و خدا را اصلاح نماید، خداوند رابطه او را با مردم اصلاح می‌نماید و کسی که کار آخرتش را اصلاح کند، خداوند کار دنیایش را اصلاح می‌کند.

۲. اصلاح رابطه انسان با خودش

در این زمینه به بیان دو روایت از امام علی‌ﷺ پرداخته می‌شود:

- **«سِياسَةُ النّفسِ أفضَلُ سِياسَةٍ»**؛ (تمیمی آمدی، ١٤١٠: ۲۳۸، ح٤٧٩٨) تربیت نفس برترین تربیت‌هاست.
- **«مَنْ أَهْمَلَ نَفْسَهُ أَفْسَدَ أَمْرَه»**؛ (همان، ح٨٥٥٤) هر کس نفس خود را واگذارد، کار خود را تباه ساخته است.

۳. اصلاح رابطه انسان با جامعه

انسان موجود مدنی و اجتماعی است؛ از این رو برای تأمین نیازهای اولیه خود نیازمند تعامل با دیگر افراد جامعه است. او نمی‌تواند به سوی غایت هستی جز در میان جمع و بر اساس روابط سالم اجتماعی سیر کند؛ چه آن‌که آدم عزلت‌گزین در برنامه‌های تکاملی خود دچار نقص می‌گردد.

٤. اصلاح رابطه انسان با طبیعت

٥. اصلاح رابطه انسان با تاریخ

در نتیجه، دین اسلام به موضوع مهم تربیت توجه بسیاری نموده و قواعد مناسبی برای رشد انسان تعیین نموده است؛ چون مکتبی که دارای هدف‌های مشخص است و مقررات همه‌جانبه و سیستم حقوقی و اقتصادی و سیاسی دارد، نمی‌تواند یک سیستم خاص آموزشی نداشته باشد. (مطهری، ١٣٧٤: ١٦)

جهت دستیابی به اهداف تربیت اسلامی، اصولی باید مدنظر قرار گیرد که برخی از این اصول عبارتند از: (ملکی، ١٣٨٣: ١٢٦-١٠٣)

١. اصل هماهنگی با فطرت

در وجود انسان از سوی خداوند متعال ویژگی‌هایی قرار داده شده که او را از سایر موجودات، متمایز می‌کند؛ خردورزی، حقیقت‌جویی، زیباگرایی، عدالت‌طلبی، خداگرایی و سایر ویژگی‌های ذاتی از جمله این استعدادهای فطری را تشکیل می‌دهند.

مجموعه وضعیت زندگی آدمی باید به گونه‌ای سامان یابد که این ویژگی‌ها که به مثابه بذرهایی است که در زمین خلقت انسان وجود دارد، رشد کند.

٢. اصل اعتدال

اعتدال در مقابل افراط و تفریط است.

٣. اصل جامعیت

منظور از جامعیت، همه‌جانبه‌نگری تعلیم و تربیت اسلامی به ماهیت انسان است. هیچ‌یک از جنبه‌های شخصیت انسان از نظر اسلام دور نمی‌ماند و هر کدام باید به رشد مقرر خود برسد.

٤. اصل تأمین نیازهای واقعی

اگر تربیت صرفاً بر محور نیازهای محسوس و مادی قرار گیرد، آدمی از مرحله حیوانی خود فاصله زیادی نخواهد گرفت. شرط رسیدن به انسانیت، تأمین نیازهای ریشه‌دار غیر مادی است.

۵. اصل هدایت‌خواهی

مربی در تربیت اسلامی به هیچ بهانه‌ای نباید از تربیت متربی ملول شود و مسئولیت خود را تمام شده تلقی کند؛ چون تربیت، کاری الهی است. خداوند متعال بنده خود را در هر وضعیتی زیر نظر دارد، هر قدر بنده راه گم کند باز خداوند طالب هدایت و تربیت اوست؛ لذا مربیان و معلمانی که از مکتب اسلام تأثیر اساسی گرفته باشند، به طور نسبی از همین صفت مطلق الهی باید بهره‌مند شده باشند.

مربی اسلامی از تلاش برای ساختن و تأثیرگذاری بر روح و روان متربی لذت می‌برد و این کار را عبادت تلقی می‌کند.

٦. اصل حکمت‌جویی

حکمت به معنای برهان خالص است. گاهی برهان قوی نیست و به شائبه‌های گوناگون آلوده است و تأثیر لازم را در شنونده به جا نمی‌گذارد و هدایت نمی‌کند. همه پیامبران و انسان های صالح نقش حکیمانه داشته و ضمن ارائه حکیمانه پیام تلاش کرده‌اند انسان‌های حکیم پرورش دهند.

قرآن مجید حکمت را به حضرت لقمان به عنوان موهبتی الهی طرح می‌کند. اگر خداوند به بنده صالح خود حکمت می‌آموزد، بنده او نیز به عنوان مربی تربیت اسلامی باید به فراگیران حکمت بیاموزد؛ یعنی آنان را به سوی برهان‌های خالص راهنمایی کند. این موضوع به قدری اهمیت دارد که تفاوت نمی‌کند توسط چه کسی ارائه شود. این حدیث، معروف است که:

«**الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ**»؛ (نهج البلاغه، حکمت ۷۷) حکمت، گمشده مؤمن است.

۷. اصل بهره‌گیری از اراده

انسان موجودی مختار و با اراده است که امور خود را با اختیار انجام می‌دهد؛ به همین دلیل خداوند متعال، یافتن و حرکت کردن راه راست را بر عهده خود افراد گذاشته است. هدایت الهی با اکراه و اجبار انجام نمی‌پذیرد؛ بلکه از درون باید بجوشد.

۸. اصل تلازم و تناسب علم و عقل

عقل و علم به یکدیگر نیاز دارند و باید توأم باشند. عقل برای اندیشیدن به علم نیاز دارد و علم برای رشد و توسعه به عقل محتاج است. زمانی می‌توان فراگیر را به تفکر وادار نمود که اطلاعاتی در اختیار او قرار داده شود. اگر انسان تفکر کند، ولی اطلاعاتش ضعیف باشد؛ مثل کارخانه‌ای است که ماده خام ندارد یا ماده خامش کم است که قهراً نمی‌تواند کار کند یا محصولش کم خواهد بود. محصول نیز به این بستگی دارد که ماده خام برسد. اگر کارخانه ماده خام زیاد داشته باشد ولی کار نکند، باز فلج است و محصولی نخواهد داشت.

۹. اصل جذب و دفع

انسان موجودی متفکر، عاطفی و حقیقت‌خواه است و نمی‌تواند با همه انسان‌ها و با همه موقعیت‌ها به طور یکسان رو به رو شود. اگر با همه اوضاع یک‌جور برخورد کند، از گوهر انسانی خود دور افتاده است.

گاهی دو نفر انسان یکدیگر را جذب می‌کنند و دلشان می‌خواهد با یکدیگر دوست و رفیق شوند. این رمزی دارد و رمزش سنخیت این دو نفر است؛ چون تا در میانشان مشابهتی نباشد همدیگر را جذب نمی‌کنند و متمایل به دوستی با یکدیگر نخواهند شد. (مطهری، ۱۳٦٤: ۱۹)

بنابراین، باید کودکان و نوجوانان را به تدریج با روحیه جذب و دفع پرورش داد. اگر فقط جاذبه باشد، همه انسان‌ها با هر نوع فکر و اندیشه‌ای وارد می‌شوند و مرز حق و باطل در نظر انسان‌ها با هم خلط می‌شود و اگر فقط دافعه باشد، امکان و

فرصت تأثیرگذاری، آدم‌سازی و توسعه امت اسلامی از دست می‌رود. هر یک از این دو حالت نیز با وظیفه و رسالت مسلمانی سازگار نیست؛ بلکه داشتن هر دو با هم به تناسب موقعیت‌های مختلف لازم است.

۱۰. اصل پیوند تربیت با معنویت

بین تربیت و معنویت رابطه‌ای ذاتی وجود دارد. اگر انسان علاقه‌مند به تربیت خود و فرزندانش به تربیت اسلامی هست و یا می‌خواهد افرادی را تربیت کند، باید به مسأله نیایش و دعا و عبادت اهمیت دهد.

مسئله عبادت، قطع نظر از این‌که پرورش یک حس اصیل است، تأثیر زیادی بر سایر نواحی آن دارد. (مطهری، ۱۳۷٤: ۳٤۱)

فضای مجازی و ویژگی‌های آن

فضای مجازی[1] از دو مفهوم فضا و مجاز تشکیل شده است. مفهوم فضا در مقابل مفهوم مکان به کار گرفته می‌شود. فضا در مقایسه با مکان، مفهومی انتزاعی و به سختی قابل تصور بوده؛ به طوری که درک آن بدون واسطه درک مکان برای موجودات فیزیکی، غیر ممکن است. (خان‌زاده، ۱۳۸۷)

مجاز، گاهی در مقابل امر حقیقی معنا می‌شود؛ پس فضا یا جهانی با خصلت مجازی در مقابل فضا یا جهان واقعی قرار می‌گیرد که فضای دوم نیز نام می‌گیرد.

با ظهور و گسترش صنعت، همزمان ارتباطات و در امتداد آن اینترنت به عنوان شبکه ارتباطی و اطلاعاتی جهانی، فضای جدیدی در عرصه زندگی به وجود آمد که می‌توان با عناوینی هم‌چون فضای دوم و فضای مجازی از آن یاد کرد. (عاملی، ۱۳۹۰)

به طور کلی، نمی‌توان فضای مجازی را مترادف با اینترنت دانست؛ اما اینترنت

---

1. Cyberspace

ابزار ورود به فضای مجازی است. ابعاد تشکیل دهنده اینترنت، سه بعد زیر است:

- زیرساخت
- خدمات؛ نرم افزارهایی که روی زیرساخت فضای مجازی ارائه می‌شوند و شرایط برقراری ارتباط اینترنتی را برقرار می‌کند.
- محتوا؛ نوع و میزان داده‌ها و اطلاعاتی که از طریق نرم افزارهای فضای مجازی منتقل می‌شوند که می‌تواند در قالب متن، صوت، تصویر یا فایل کاربردی باشد و به لحاظ موضوعی نیز شامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، دینی، آموزشی و سرگرمی می‌شود.

از این سه مورد آن که اهمیت و کاربرد بیشتری دارد، خدمات فضای مجازی است؛ خدمات موجود را می‌توان در دسته‌بندی‌های استقرایی زیر نشان داد:

- خدمات پایه
- خدمات مبتنی بر انتشار اطلاعات
- انتقال پیام؛ مانند رایانامه
- پیام‌رسان‌های فوری؛ مانند تلگرام[1] و واتس‌آپ[2]
- برقرار کننده‌های تماس صوتی و تصویری؛ مانند ایمو[3] و اسکایپ[4]
- اشتراک‌گذاری
- آموزش و تحصیل؛ شامل دانشگاه‌های آنلاین و وب‌سایت‌های درس‌محور
- خدمات شهروندی بین مردم و حاکمیت
- کسب و کار و شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان؛ مانند فیسبوک[5]، بیتالک[6]،

1. Telegram
2. WhatsApp
3. Imo
4. Skype
5. Facebook
6. Beetalk

کلوب[1] و تانگو[2]

- Facebook ، Cloob،Beetalk، Tangoو... و
- تفریح و سرگرمی.

با بررسی سطحی این حجم از خدماتی که در فضای مجازی قابل ارائه است، می‌توان تا حدود زیادی به ظرفیت‌های مختلف فضای مجازی برای بهره‌برداری‌های مختلف از جمله تربیت نسل جوان پی برد.

به طور کلی، فضای مجازی پیوستاری از فضای واقعی است؛ هر چند تفاوت‌هایی با فضای فیزیکی دارد. فضای مجازی را می‌توان فضایی تلقی کرد که واقعیت دارد؛ چون اعمال انسان در این فضا تأثیری واقعی دارد؛ به تعبیر آیت الله جوادی آملی، چیزی که امروز به عنوان فضای مجازی معروف شده، در اصل حقیقت است چرا که مجاز را میتوان کنار زد، اما حقیقت را نمی توان، بنابراین فضای مجازی در اصل خودش حقیقت است. این سیم و تلویزیون حقیقت نیست؛ بلکه آن چیزی که معرفت و شناخت باشد، حقیقت است.

به بیان دیگر، آن‌چه با اندیشه مرتبط است و پیام را به ذهن منتقل می‌کند، حقیقت است؛ حتی اگر از ابزار حسی یا ماورای حس استفاده شود؛ در عین حال، این فضا ویژگی‌هایی دارد که کم و بیش آن را با فضای فیزیکی و عینی متمایز می‌کند که در ادامه به برخی از این ویژگی‌ها اشاره می‌شود: (سیاح طاهری و همکاران، حقیقت مجازی: ۳۵-۳۳)

۱. پویایی زمان

روز و شب در فضای مجازی وجود ندارد و هر زمان که اتصال به اینترنت ایجاد شود،

1. Cloob
2. Tango

هزاران نفر دیده می‌شوند که آنلاین هستند و به کار مشغولند. به عبارت دیگر، کار در فضای مجازی تمامی ندارد؛ یعنی تولید و توزیع، پیوسته و ناتمام ادامه دارد.

۲. فشردگی مکان

در زمان‌های قدیم فاصله جغرافیایی محدودیت محسوب می‌شد؛ در حالی که در این فضا این مشکل از بین رفته است و در این محیط همه جهان با هم همسایه شده‌اند؛ لذا افراد بدون طی مسافت فیزیکی می‌توانند با دوستان، همکاران، جوامع و فرهنگ‌های مختلف آشنا شوند و تعاملات درازمدت برقرار کنند، اخبار به سادگی در دسترس افراد قرار می‌گیرند و به سرعت با واکنش‌هایی مواجه می‌شوند.

۳. تکثر و تنوع عددی

جهان مجازی از محیطی متکثر، عددی، غیر مرکزی و به هم پیوسته برخوردار است. همین ویژگی باعث لایه‌ای شدن فضای مجازی می‌شود که طبقه‌بندی اطاعات و دسترسی به آن‌ها را بسیار سرعت می‌بخشد.

اطاعات مربوط به اشخاص، علوم، ادیان، هنرها، اشیاء و اماکن همگی در فضای مجازی به راحتی قابل دسترسی هستند. با توجه به این ویژگی و در ارتباط با اصل هدایت‌خواهی و حکمت‌جویی می‌توان با تأمین محتوای مختلف دینی و مذهبی و ارائه عقاید اصیل اسلامی و فراهم کردن دسترسی آسان به منابع موثق دینی در تأمین نیازهای متربی جوان تسهیل و تسریع ایجاد نمود.

٤. گمنامی هویت

در فضای مجازی این امکان وجود دارد که سن، جنس، طبقه و دیگر ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی کاربر مطابق با میل او ارائه شود و پس از مدتی می‌تواند همین مشخصات را تغییر دهد.

بر این اساس، امکان گمنامی و ناشناخته بودن، امکان پنهان‌سازی ابعادی از شخصیت، جستجوی همفکران، دوستی با دوستان، اختیار و اقتدار مطلق و احساس عدم تعلق به مکان خاص از مهم‌ترین تأثیرهای این فضاست.

۵. فردگرایی

در فضای مجازی محدودیت‌های ناشی از عضویت در خانواده، گروه و جمعیت‌های خاص از بین می‌رود و فرد نیازی ندارد ملاحظه کسی را کند و رفتارش را متناسب با هنجارها و تأیید دیگران شکل دهد؛ بنابراین به راحتی می‌تواند با هر کس که می‌خواهد ارتباط برقرار کرده یا قطع رابطه کند. این ویژگی در عین این‌که احساس آزادی زیادی به افراد می دهد، باعث خودمحوری و فردگرایی در افراد می‌شود که تنها خود و خواسته‌های خودشان برایشان اهمیت داشته باشد و به مرور ترجیح می‌دهند به جای ارتباط با دیگران، با رایانه بی‌طرفی ارتباط برقرار کنند.

ضرورت بهره‌گیری از فضای مجازی در تربیت دینی نسل جوان

وقتی که گفته می‌شود نسل جوان، مقصود حتماً طبقه جوان نیست؛ بلکه طبقه‌ای است که در اثر تحصیلات و آشنایی با تمدن جدید دارای طرز تفکر خاصی است، خواه پیر باشد یا جوان؛ البته غالب این طبقه را جوانان و نوجوانان تشکیل می‌دهند و به همین سبب، نسل جوان گفته می‌شود. (مطهری، ۱۳۸۸)

مسئله‌ای که با عنوان رهبری نسل جوان مطرح است، مسئولیتی عمومی است که متوجه عموم مسلمانان است و به ویژه متوجه طبقه‌ای است که سمت رسمی رهبری دینی اجتماع را دارند. این اصل روشن است که در دین اسلام، مسئولیت‌ها مشترک است؛ یعنی افراد مسئول یکدیگرند و در مسئولیت‌های یکدیگر شریکند.

نبی مکرم اسلام ﷺ می‌فرمایند:

«**كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ**»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۷۲: ۳۸)

هر کدام از شما مسئول هستید و درباره افرادی که به سخن شما گوش می‌دهند، بازخواست خواهید شد.

بنابراین، نسل‌ها مسئول یکدیگرند و هر نسل مسئول نسل بعدی است که این دین و هدایتی که از نسل‌های گذشته به آن‌ها رسیده است را حفظ کنند و به نسل بعدی برسانند؛ یعنی نسل‌های بعدی را برای پذیرفتن و استفاده از آن آماده کنند.

رهبری یک فرد یا یک نسل در همه احوال و شرایط یکسان نیست و متفاوت است، شکل‌ها و کیفیت‌های گوناگون دارد؛ حتی وسایلی که به کار برده می‌شود نیز متفاوت است و یک نسخه معین ندارد که درباره همه افراد و همه نسل‌ها در همه زمان‌ها یک جور داده شود؛ از این رو در هر زمانی و در هر شرایطی باید دقیقاً اندیشید که به چه نحو باید صورت بگیرد و چه نسخه‌ای باید داده شود.

مسئولیت‌های دینی انسان بر دو قسم است: بعضی مسئولیت‌ها، مسئولیت یک کار است با یک شکل خاص و قیافه معین؛ البته این کار برای نتیجه‌ای فرض شده، اما مسئول نتیجه، انسان نیست که این‌ها را تعبدیات می‌گویند.

نوع دیگری از مسئولیت هست که مسئولیت نتیجه نامیده می‌شود؛ یعنی نتیجه را به عهده انسان می‌گذارد؛ اما این‌که آن نتیجه با چه وسیله و مقدمه و شرایط و در چه قالبی انجام داده شود، یک وسیله ثابت و یکنواخت و قابل اندازه‌گیری و معینی ندارد؛ در هر موردی و در هر زمانی آن وسیله فرق می‌کند.

در دین اسلام هر دو گونه مسئولیت وجود دارد؛ نماز و روزه و سایر تعبدیات از نوع اول است؛ اما جهاد از نوع دوم است.

در جهاد مسلمانان موظفند از حوزه اسلام دفاع کنند و استقلال مسلمین را حفظ نمایند؛ اما با چه وسیله‌ای؟ آیا با شمشیر یا تفنگ یا وسایل دیگر؟ این مطلب تعیین نشده و قابل تعیین و اندازه گیری نیز نمی‌باشد؛ چرا که مسلمانان در هر زمانی موظفند بهترین وسیله را برای این کار تهیه کنند:

«**وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ...**»؛ (انفال، ٦٠) و هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان] آماده سازید.

حضرت یعقوب علیه‌السلام به پسرانش که برای یافتن بنیامین به مصر رفته بودند، فرمود: «**لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ...**»؛ (یوسف، ٦٧) همه از یک در وارد نشوید، بلکه از درهای مختلف درآیید.

بنابراین، باید از تمام امکانات استفاده کرد و بهترین وسیله را در هر زمانی شناسایی کرد.

از طرف دیگر، مسئله هدایت و رهبری از نوع دوم است. مسلمانان مسئول هدایت یکدیگرند و هر نسلی مسئول هدایت نسل بعدی است؛ به ویژه کسانی که سمت رسمی رهبری دارند، مسئولیت بیشتری دارند.

به هرحال این نتیجه- هدایت یافتن- باید به دست آید و وسیله‌ای که باید از آن استفاده شود نیز برای همیشه و همه جا تعیین نشده و قابل تعیین و اندازه‌گیری نیست.

قرآن کریم در آیه زیر، نتیجه را می‌خواهد و به وسیله کار ندارد:

«**قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...**»؛ (تحریم، ٦) ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود را با خانواده خویش از آتش دوزخ نگاه دارید، چنان آتشی که مردم و سنگ آتش‌افروز اوست.

در دین اسلام برای هدایت و رهبری، یک شکل ۱۰۰ درصد معین ترسیم نشده که همه اجزا و مقدمات و مقارنات و شرایط و موانع را در نظر گرفته باشد؛ هم‌چنین قابل تعیین و ترسیم و اندازه گیری نیست، چون متفاوت است:

«**إنّ للقُلوبِ شَهوَةً وإقبالاً وإدباراً فَأْتوها مِن قِبَلِ شَهوَتِها وإقبالِها فَإنّ القَلبَ إذا أُكرِهَ عَمِيَ**»؛ دل یک میلی دارد و اقبالی و ادباری، کوشش کنید دل‌ها را از ناحیه میل آن‌ها پرورش دهید، به زور وادارشان نکنید،

قلب اگر مورد اکراه و اجبار قرار بگیرد کور می‌شود؛ یعنی خودش واپس می زند. (به نقل از مطهری، ۱۳۸۸)

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

«**وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ...**»؛ (ابراهیم، ٤) ما هیچ پیامبری را جز به زبان قومش، نفرستادیم.

امروز فضای مجازی، زبان نسل جوان است و بسیاری از اطلاعات خود را از این فضا کسب می‌کنند.

در حال حاضر دشمن از این ابزار برای نفوذ و سیطره و سلطه فرهنگی استفاده می‌کند؛ پس باید از این فضا برای تبلیغ و ترویج فرهنگ و معارف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام استفاده کرد. شما فرض کنید یک دیوار در خیابان است که هر کس می‌تواند اعلامیه‌اش را بچسباند، اگر مذهبیون از این دیواراستفاده نکنند، کسانی که قصد و نیتشان تخریب و ضربه زدن به مذهب و دین است، از این دیوار استفاده سوء می‌کنند. (قرائتی، ۱۳۹۶)

نتیجه آن‌که اولیای خدا علیهم‌السلام از هر فرصتی به بهترین نحو استفاده می‌کردند؛ هم‌چنان که برای عبادت، ماه رمضان یک فرصت است؛ برای معاد، استفاده از بهار یک فرصت است؛ برای نزول آیات، شأن نزول یک فرصت است، فضای مجازی نیز برای تبلیغ و ترویج معارف دین، یک فرصت است.

در احادیث چنین آمده است:

- «**الفُرصَةُ سَريعَةُ الفَوتِ وبَطِيئَةُ العَودِ**»؛ (مجلسی، ج۷۸: ۱۱۳) فرصت، زودگذر و دیریاب است.
- «**بَادِرِ الْفُرْصَةَ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ غُصَّةً**»؛ (نهج البلاغه، نامه ۳۱) فرصت را غنیمت شمار، پیش از آن‌که اندوهی گلوگیر شود.

آشکار است که با علم و فناوری نمی‌شود مخالفت کرد. امام خمینی﵀ وقتی از پاریس به بهشت زهرا﵄ آمدند، فرمودند: ما با سینما مخالف نیستیم، با فیلم بد مخالف هستیم.

امروز فضای مجازی به عنوان یک ابزار در دسترس همه و به ویژه جوانان است؛ ابزاری کم هزینه، سریع، فرامرزی، جذاب و دوطرفه که یک فرصت خوب است، عکس، فیلم، صوت، متن و همه نوع محتوایی در آن امکان ارسال و استفاده دارد و شرایطی پیش آمده که باید از آن استفاده کرد.

یکی از اعمال عمره و حج، سعی بین کوه صفا و مروه در کنار مسجد الحرام است که حاجی باید ۷ بار این مسیر را طی کند. پیش از اسلام، روی کوه صفا یک بت و روی کوه مروه بت دیگری قرار داشت. در زمان پیامبر، مسلمان‌ها گفتند: چون روی این دو کوه بت است، ما سعی را انجام نمی‌دهیم. آیه نازل شد که نگویید چون بت است، ما نمی‌رویم؛ بلکه بروید و با حضور خودتان شعائر الهی را تقویت کنید: **«إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّـهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا...»**؛ (بقره، ۱۵۸) سعی صفا و مروه از شعائر دین خداست، پس هر کس حج خانه کعبه یا اعمال مخصوص عمره به جای آورد، باکی بر او نیست که سعی صفا و مروه نیز به جای آرد.

به طور کلی، در فضای مجازی هم می‌شود کار حق انجام داد، هم کار باطل؛ اگر دانشمندان، استادان، علما، طلاب، فرهنگیان، دانشجویان و اهل فرهنگ، فضای مجازی را از حق پر کنند، حضور باطل در این فضا کمرنگ‌تر خواهد شد.

از طرف دیگر، بیشترین کاربران و مخاطبان اینترنت را نوجوانان و جوانان تشکیل داده و آن‌ها بخشی از اوقات روزانه خود را به این محیط اختصاص می‌دهند. با توجه به این‌که نسل جوان در مرحله‌ای از زندگی خویش به سر می‌برند که بیش از

سایر اقشار در معرض تأثیرپذیری فرهنگی قرار دارند و عمدتاً نیز از استفاده کنندگان این پدیده هستند، این ارتباط می‌تواند در نگاهی مثبت، زمینه تعالی و افزایش آگاهی‌ها و رشد مهارت‌های مختلف آن‌ها را فراهم سازد و در نگاه منفی نیز زمینه‌ساز فساد، انحراف و در نهایت سقوط آن‌ها گردد.

در دسترس بودن و حضور بی‌مرز و دائمی فضای مجازی کنار کاربران و اثر آن در همه شئون فردی و اجتماعی ایشان، به آرامی اندیشه و رفتار و شخصیت و در مجموع، سبک زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بنابراین، اینترنت از یک طرف این امکان را برای نوجوان و جوان ایجاد می‌کند تا تحول و دگرگونی مثبت و اساسی در ساختار هویت و شخصیت او ایجاد شود و او را در مسیر کمال و دانایی و ارزشمداری سوق دهد و از سوی دیگر، می‌تواند او را درگیر گروه‌ها و افراد ناهنجار و ضد ارزش و ضد دین که به وفور در فضای اینترنت حضوری فعال دارند، نماید و رفته رفته او را از فطرت و هویت اصیل خویش دور ساخته و به فردی ناهنجار و منحرف تبدیل نماید.

در نتیجه و با توجه به حضور گسترده و وسیع نوجوانان و جوانان در محیط اینترنت، لازم است در برنامه‌ریزی‌ها و فعالیت‌های هدفمند در حوزه فناوری ارتباطی- به ویژه فضای مجازی- جایگاه و نگاه ویژه‌ای نسبت به آن داشت.

مدیران و متولیان سایت‌ها و درگاه‌های مجازی نیز باید سعی و تلاش خویش را به کار گیرند تا با بهره‌گیری از قالب‌های مختلف هنری، تصویری و گرافیکی، نهایت جذابیت‌بخشی را در فضای مجازی به اجرا درآورند؛ چرا که این محیط، بیشترین جذابیت را برای نوجوانان و جوانان دارد و آن‌ها بیشترین تأثیرپذیری را از این فضا دارند.

با توجه به این‌که در این مقطع، شخصیت و هویت نسل جوان شکل می‌گیرد، لذا اتَخاذ رفتار مثبت و نهادینه شدن این‌گونه رفتارها در وجودشان، می‌تواند آینده آنان و جامعه را از حیث حفظ هنجارها و ارزش‌ها بیمه نماید و از بسیاری انحرافات و کجروی‌ها جلوگیری نماید.

ایجاد جامعه‌ای سالم برای فردا، در گرو داشتن نگاهی ویژه به نوجوانان و جوانان امروز است و آشناسازی این قشر با مبانی دینی و معرفت‌شناسی در فضای مجازی با محتوای غنی دینی و مناسب، آن‌ها را در برابر هجمه فرهنگ بیگانه، مقاوم خواهد ساخت؛ در غیر این صورت، بی‌توجهی به نسل جوان و فراهم نکردن زمینه‌ها و بسترهای فعالیت مفید و مثبت آنان در فضای مجازی موجب نتایج منفی و ویران کننده خواهیم شد. (موظف رستمی، ۱۳۹۲)

حضور دشمنان در فضای مجازی

در حال حاضر نظام استکبار جهانی با اهداف مختلفی از فضای مجازی بهره‌برداری می‌کند؛ هم‌چنان که عده‌ای با مقاصد شیطانی به دنبال ارائه و ترویج باورها و رفتارهای انحرافی هستند.

قرآن کریم می‌فرماید:

- «**وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ...**»؛ (انعام، ۱۲۱) و شیاطین به دوستان و پیروان خود وسوسه کنند تا با شما به جدل و منازعه برخیزند.
- «**فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ**»؛ (طه، ۸۸) آن‌گاه سامری با آن زر و زیورها مجسمه گوساله‌ای ساخت که صدایی شگفت داشت و [به یکدیگر] گفتند: خدای شما و خدای موسی همین گوساله است که موسی فراموش کرده است.

بنابراین، دشمنان می‌خواهند کاری کنند که مردم غافل شده و از موسی دور شوند. (قرائتی، ۱۳۹۶)

دشمن از طریق تولید و ترویج شبهات و تولید محتوای ضد عفت و حیا به دنبال انحراف جوانان مؤمن و سالم از اصل دین و دریدن پرده‌های حیا است و امروز این کار در بستر فضای مجازی انجام می‌شود؛ پس حوزه‌های علمیه و دانایان مذهب باید قابلیت مواجه شدن با لشکر دشمن را در خود ایجاد کنند.

فضای مجازی در رویکرد مقام معظم رهبری با تأکید بر نقش دشمنان در این حوزه

- فضای مجازی به صورت توأمان دارای منافع و مضرات بی‌شماری است که باید با استفاده از فرصت‌های آن، مفاهیم اسامی را در سطح گسترده ترویج کرد. هر یک نفری که بتواند با رایانه کار بکند، یک رسانه است. می‌نشینند پخش می‌کنند شبهات را، حرف‌ها را، جوان‌های مؤمن را، جوان‌های سالم را گمراه می‌کنند. حوزه‌های علمیه و روحانیون باید با شناخت فضای مجازی و استفاده از فرصت‌های آن، معارف و مفاهیم اسامی را تبیین کنند. (مقام معظم رهبری، درس خارج فقه، ۱۳۹۵/۶/۱۶)
- باید با استفاده از توانایی‌ها و استعدادهای جوان کشور و با سیاستگذاری صحیح و اقدامات سنجیده و هماهنگ و بدون از دست دادن زمان به سمت خروج از حالت انفعال در عرصه فضای مجازی و حضور فعال و تأثیرگذار و تولید محتوای اسامی متقن و جذاب حرکت کنیم. (همان، دیدار با اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۳۹٤/٦/۱٦)
- دشمنان ما بیکار ننشسته‌اند، از مطبوعات استفاده می‌کنند، از تبلیغات استفاده می‌کنند و از روش‌های گوناگون تبلیغی استفاده می‌کنند تا آن ارزش‌هایی را که ملت به آن‌ها پایبند است و آن‌ها از آن ارزش‌ها خوششان نمی‌آید، در چشم مردم بشکنند. (همان، دیدار با مردم گرمسار، ۱۳۸۵/۸/۲۱)

- این شیطانی که حمله می‌کند، همیشه یک جور حمله نمی‌کند. شیطان امروز که از راه اینترنت و ماهواره و روش‌های ارتباطی مدرن و فوق مدرن سراغ شما می‌آید، حرف‌های مدرنی هم دارد؛ سخت افزارش را مدرن کرده، نرم افزار مدرن هم دارد. شبهه‌آفرینی دارد، اخلال در عقیده دارد، ایجاد تشویش در ذهن دارد، تزریق ناامیدی دارد، ایجاد اختلاف دارد. (مقام معظم رهبری، دیدار با روحانیون شیعه و اهل سنت کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰)
- شما ببینید امروز وسایلی که برای اغوای دل جوان‌ها هست، چقدر است؟ قابل مقایسه با گذشته نیست. این ماهواره‌ها، این اینترنت‌ها، این انواع و اقسام وسایل ارتباطات، این‌ها دل‌ها را اغوا می‌کند، جذب می‌کند، از راه به در می‌برد، انگیزه‌های معنوی را در انسان سست می‌کند، شهوات را در انسان بیدار می‌کند. (همان، دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۰/۶/۱)
- امروز مهم‌ترین ابزار جنگ بین قدرت‌ها در دنیا رسانه است و امروز حتی قدرت‌های بزرگ هم با رسانه‌ها دارند کار می‌کنند. امروز تأثیر رسانه‌ها و تلویزیون‌ها و هنرها و این شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی اینترنتی از سلاح و از موشک و از بمب اتم بیشتر است. امروز دنیا، یک چنین دنیایی است. روزبه روز هم دارند این میدان را گسترش می‌دهند. (همان، بیانات پس از بازدید از سازمان صدا و سیما، ۱۳۸۳/۲/۲۸)
- امروز تهاجم فرهنگی با استفاده از ابزارها و فناوری‌های جدید ارتباطی، خیلی جدی است؛ صدها وسیله و راهرو اطلاعات به سمت فکر جوان و نوجوان ما وجود دارد؛ از انواع شیوه‌های تلویزیونی و رادیویی و رایانه‌ای و امثال این‌ها دارند استفاده می‌کنند و همین‌طور به صورت انبوه، افکار و

شبهه‌های گوناگون را در آن‌ها می‌ریزند، باید در مقابل این‌ها ایستاد. امروز نمی‌شود به همان روش‌های قدیمی خودمان اکتفا کنیم؛ البته که جوان نمی‌آید. جوان را باید بشناسید، فکر او را باید بشناسید، آن‌چه را که به او هجوم آورده، باید بشناسید. تا میکروب و بیماری را نشناسید که علاج نمی‌توان کرد. (مقام معظم رهبری، دیدار با روحانیون استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷)

فضای مجازی و تسهیل‌گری تربیت

از میان سه مؤلفه چرخه اطلاع‌رسانی و ابلاغ پیام دینی، دو مؤلفه آن در دست ما قرار دارد: نوع پیام، محتوا و دیگری گوینده یا صاحب پیام که این بهترین فرصت برای ایجاد تعامل و ارتباط دوسویه با کاربران برای انتقال مفاهیم و پیام‌های دینی است.

این انتقال پیام بر بستر فضای مجازی از ویژگی‌های مهمی برخوردار است؛ از جمله هزینه کم، سهولت دسترسی، گستره وسیع، بهره‌گیری از امکانات مختلف صوتی و تصاویر پویا و تعامل گروهی و دریافت بازخورد از مخاطب که فضای مجازی را نسبت به متون مکتوب، برتری می‌بخشد.

از طریق فضای مجازی می‌توان محتوا و مفاهیم دینی را به تمامی جوامع بشری ابلاغ کرد. در این فضا مخاطبان و کاربران از سایر مناطق جهان به صورت تعامل دوسویه و گفتمان مجازی می‌توانند با هم در ارتباط باشند و نیز می‌توان اطلاعات و مطالب هدفمند را به صورت پیام کوتاه، چکامه، نثر ادبی، داستان کوتاه، حکایت، ضرب المثل، شعر، پند و اندرزهای جهت‌دار در قالب بلوتوث یا پیام کوتاه به کاربران عام و خاص فعال در عرصه اینترنت اطلاع‌رسانی کرد. (موظف رستمی، ۱۳۹۲)

هم‌چنین در فضای مجازی، هم می‌توان گفتگو کرد و هم گفتگو را آموزش داد که هر دو به قدر کافی ارزشمند هستند؛ لذا فضای مجازی می‌تواند با طرح این

تکثرگرایی، مقدمه‌ای برای کندوکاو برای یافتن حقایقی کاملتر نسبت به بقیه عقاید فراهم سازد؛ لذا این امکان فراهم می‌شود که در میان این عقاید متکثر جستجو شود و بهترین عقیده را انتخاب نمود. (ناجی، ۱۳۸۸)

امکان راه اندازی وبلاگ و درگاه‌های تخصصی با موضوعات مختلف دینی مثل قرآن، احکام، آیات، روایات، ادعیه و مباحث فقهی با توجه به ضرورت و اهمیت وبلاگ‌نویسی در امر اطلاع‌رسانی و توسعه روزافزون آن در میان کاربران ایرانی، می‌توان این پدیده را به عنوان مهم‌ترین ابزار تبلیغ دینی در دنیای مجازی اسلام نام برد.

اهمیت وبلاگ‌نویسی دینی آن‌جا بیشتر می‌شود که توسط گروه‌های مردمی و داوطلبان دینی در این عرصه صورت می‌گیرد. (روزنامه ابتکار)

وبلاگ به عنوان یک امکان اینترنتی، حوزه عمل فردی را به خارج از چارچوب‌ها و محدودیت‌های گذشته توسعه می‌دهد و جایی است برای انتشار ارزان و نسبتاً آزاد اندیشه‌های شخصی؛ به عبارتی یک نشریه است که کار زیادی نمی‌برد.

وبلاگ امکان آگاهی یافتن از نظرات دیگران و ایجاد رابطه با آن‌ها را نیز ایجاد کرده است، از امکانات محدود تعاملی که همان نظر دادن است برخوردار است و این امکان تداوم ارتباط و گرفتن بازخورد را فراهم می‌کند. (رضانیا، روزنامه همشهری)

امروزه فناوری در حوزه IT آن‌چنان پیشرفت نموده است که امکان بهره‌مندی برای ناتوان‌های جسمی نیز فراهم آورده است.

با توجه به این‌که یکی از راه‌های انتقال پیام و مفاهیم، استفاده از تصویر، عکس و گرافیک و نقاشی است، این موارد در فضای مجازی بسیار کاربرد داشته و در این فضا به گونه‌ای از آن‌ها استفاده می‌شود که امکان استفاده برای بی‌سوادان و کم‌سوادان فراهم نموده است.

در فضای مجازی این امکان وجود دارد که برای مخاطب و کاربران هدف خاص و عام با توجه به جنسیت، سطح سواد و دانش، مقطع سنی، از صنوف مختلف و از اقشار متفاوت، نوع نژاد، نوع زبان و لهجه با هدف تأثیرگذاری عمیق‌تر و نفوذ بیشتر برنامه‌ریزی نمود.

از طرفی، امکانات و زمینه‌های لازم در فضای مجازی برای ارائه آموزش‌های سنتی و کلاسیک، حوزوی و دانشگاهی وجود دارد؛ به همین خاطر طرح تحصیل در دانشگاه‌های مجازی و حضور طلبه‌ها در حوزه‌های علمیه مجازی وجود دارد.

یکی دیگر از ظرفیت‌های مناسب در فضای مجازی، امکان شناخت منطقه زندگی و محل تماس کاربران متفاوت از قاره‌ها، کشورها و مناطق مختلف است که این امر موجب می‌شود با شناخت درست از آن‌ها، محتوا و اطلاعات متناسب با محیط‌های مختلف فضای مجازی، سایت، وبلاگ، چت و سخنرانی اینترنتی را در اختیارشان قرار داد.

فضای مجازی را باید فرصتی مناسب برای تبادل اندیشه‌های دینی و ترویج و گسترش آن و دروازه‌ای برای ورود اندیشه‌ها و انگیزه‌ها به عالم واقعیت دانست.

یکی از فرصت‌ها و امتیازات فضای مجازی، مانایی مطالب و محتوای ارائه شده در این فضا است. مطالب تبلیغی، به این معنی که اگر در تبلیغ سنتی مطالب در همان زمان ارائه، قابل استفاده برای عده خاص حاضر است، در تبلیغ اینترنتی این محدودیت وجود ندارد و مخاطب هر زمان که بخواهد، می‌تواند به مطالب دسترسی داشته باشد؛ هم‌چنین علاوه بر مخاطبان بالفعل که مطالب را پیگیری مستمر می‌کنند، مخاطبان بالقوه‌ای نیز وجود دارند که از راه‌های دیگر مانند جستجوگرها مطالب را مشاهده و استفاده می‌کنند. (زارع، پیچ و خم‌های تبلیغ اینترنتی)

گفتمان و تعامل در فضای مجازی به گونه‌ای است که گوینده می‌تواند بسیاری از منابع و کتب مرجع برای پاسخگویی را در کنار خویش به صورت Online داشته باشد و به محض نیاز تبیین و تشریح موضوعی با دقت و صحت بالا آن را برای کاربر ارائه نماید. این مطلب برای مبلغین دینی بسیار کاربرد دارد.

در فضای مجازی امکان ذخیره‌سازی اطلاعات و محتوای ارائه شده و حتی مجموعه صحبت‌ها و حرف‌های رد و بدل شده بین گوینده و کاربر وجود دارد که تمامی این پیام‌ها قابل استفاده و بهره‌برداری و تحلیل و بازآفرینی در آینده است.

اینترنت تنها فضایی است که استراحت و سکوت و قطع و ارتباط در آن معنا و جایگاهی ندارد. در هر لحظه هزاران کاربر در سراسر جهان در حال برقراری ارتباط بوده و در این میان، میلیون‌ها پیام در این فضا منتقل می‌شود. پیام‌هایی که بر ارزش‌ها، نگرش‌ها و هویت فرهنگی کاربران آن در سطح خرد و بر نظام فرهنگی و سیاسی در سطح کلان تأثیر می‌گذارد.

فضای آزاد اینترنتی، محل حضور میلیون‌ها کنشگر اینترنتی است که می‌توانند با تفسیرهای نمادین در اینترنت به کنش فردی و جمعی متقابل بپردازند، در اجتماعات مجازی حضور سایبری داشته باشند، گروه مجازی تشکیل دهند، با افراد دیگری که از اینترنت استفاده می‌کنند به بحث آزاد در مورد موضوعات گوناگون بپردازند و در نهایت، از اطلاعات و اخبار موجود در سایت‌های اینترنتی به صورت گزینشی و بدون داشتن محدودیت‌های رسانه‌های دیگر که بر خلاف اینترنت عمدتاً یک‌سویه هستند، استفاده کنند. (حقگویی، ۱۳۸۸)

یکی از روش‌هایی که در فضای مجازی از کاربرد زیادی برخوردار بوده و حتی انگیزه بسیاری از کاربران و مدیران سایت‌ها را در چگونگی بهره‌مندی از مزایای

مادی و معنوی آن تشکیل می‌دهد، انجام تبلیغات و آگهی‌های تبلیغاتی در این فضا است که بخش مهم و عمده‌ای از این فضا را این موضوع به خود اختصاص داده است.

این ظرفیت تبلیغاتی که روز به روز با قالب‌ها و شیوه‌های متفاوتی در حال گسترش است، تأثیرگذاری زیادی بر کاربران ایجاد نموده است؛ هر چند در حال حاضر جای تبلیغات دینی در این فضا بسیار اندک و در حد پایینی قرار دارد.

در حال حاضر، استفاده از فناوری در آموزش تدریس به وجود آمده که آهسته و انبوه کار خود را به پیش می‌برد؛ هم‌چنان که بعضی از معلمان از وایت‌برد تعاملی[1] در نمایش محتوا و نظریات در مباحث کلاسی به روش سنتی استفاده می‌کنند و نهایتاً قابلیت انجام فرایندهای اداری و مدیریتی از قبیل ثبت‌نام، پرداخت شهریه، نظارت بر روند اجرای فعالیت‌های یادگیرنده، تدریس و اجرای ارزشیابی از راه دور در این فضا فراهم شده است. (غفاری، www.hamshahrionline.ir)

امروزه به مدد فناوری نوین ارتباطی و اطلاعی در محیط سایبر و فضای مجازی، مخاطبان می‌توانند بلافاصله پس از دریافت پیام، نظرات خود را به فرستنده پیام که می‌تواند در فضای یک سایت، وبلاگ یا ایمیل باشد، منعکس نمایند. تعامل بین فرستنده و مخاطب نیز منجر به فعال شدن مخاطب در جریان ارتباط می‌شود، در عرصه‌ای که یک فرد هم می‌تواند فرستنده پیام و هم گیرنده پیام باشد. (سورین و تانکارد، ۱۳۸۱)

یکی دیگر از قابلیت‌های فضای مجازی ساخت کتاب مجازی- الکترونیکی- است. در کتاب چاپی باید حتماً یک‌سری منابع وجود داشته باشد و منبع باید در متن چاپ شود؛ ولی در فضای مجازی می‌توان از پیوندها و ابرپیوندها[2] استفاده کرد و کتاب در واقع یک کتاب نیست، بلکه از طریق یک نظام بین متنی تبدیل به یک

1. Whiteboard Interactive
2. Hyperlink

«همه کتاب در موضوع خود» می‌شود و هر جایی که متعلق به دیگران است را می‌توان پیوند داد و این یک جهان کتاب در کتاب قرار می‌گیرد؛ هم‌چنان که گستردگی سؤالات، مباحث مستحدثه و مسائل فقهی و احکام، نیاز به کتب مرجع مختلف دارند که در این موارد می‌توان کاربر را به اصل کتاب ارجاع داد. (عاملی، ۱۳۸۸)

با توجه به گستره وسیع اطلاعات، داده‌ها و محتوای متنوع و مختلف، فضای مجازی می‌تواند در زمینه تقویت مبانی دینی، اعتقادی و آموزشی نیز نقش تکمیلی، جبرانی، تأخیری، تعجیلی یا ترمیمی ایفا نماید.

یکی از زیرساخت‌ها و بسترهای مناسبی که درخصوص دستیابی آسان به فضای مجازی ایجاد شده است، حذف سیم و کابل برای اتصال به شبکه اینترنت است.

سیستم بدون کاربرد سیم این امکان و قابلیت را برای مبلغین دینی فراهم نموده است که در هر لحظه و در هر مکانی که مخاطب نیازمند پاسخ سؤال و یا طرح مسئله‌ای بود، وی را بی‌پاسخ نگذارد و با مراجعه به منابع و محتوای بسیار انبوه مطالب در فضای مجازی، بهترین پاسخ را ارائه نماید.

امروزه تبلیغ در حوزه دین بدون بهره‌گیری از ابزار و فناوری ارتباطی و استفاده از اقلام فرهنگی و هنری و تبلیغی به آسانی صورت نمی‌گیرد؛ این مباحث هم برای کاربران دارای اهمیت است و هم برای متولیان تبلیغی مهم است و این امر، ناخواسته هر دو گروه را وادار به تهیه این ابزار و لوازم می‌نماید.

در این‌جاست که نقش تجارت فرهنگی و دسترسی به بازار اقلام و لوازم فرهنگی ضرورت پیدا می‌کند. این قابلیت در فضای مجازی وجود دارد تا این امکان و فرصت را برای کاربران و متولیان تبلیغی قرار دهد تا با این روش، اقدام به خرید نمایند.

یکی از امکانات خوب فضای مجازی در برقراری ارتباط با تعداد بی‌شماری از کاربران در یک لحظه و تنها با یک کلیک و ارسال پیام و اطلاعات و محتوای مفید است که هم به صورت برخط و هم با ارسال به پست الکترونیکی همزمان برای مخاطبان و کاربران مختلف ایجاد می‌شود.

دیگر کاربرد، امکان دسترسی آسان و سریع برای هر مطلب یا اطلاعاتی است که مورد نیاز کاربر باشد و این مطلب از طریق موتورهای جستجوگر اینترنتی تأمین می‌شود. با جستجوگر این امکان وجود دارد که در حداقل زمان ممکن به اطلاعات مورد نیاز دسترسی پیدا شود.

به عنوان مثال؛ در گذشته و در نبود فضای مجازی دسترسی افراد به سخنرانی‌ها و کتاب‌های علمای دین که در شهرهای دور ساکن بودند، با سختی و هزینه زیاد همراه بود و بسیاری از آن‌ها به دست مخاطب نمی‌رسید؛ اما امروزه مبلغین دین با صرف هزینه و زمان اندک قادر به انتشار فیلم و صوت محتوای سخنرانی‌ها و جلسات عالمان و استادان دین هستند و تهیه و توزیع همزمان، بدون وقفه، برخط، بدون صرف هزینه حمل و نقل مطبوعات و نشریات برای کاربران و مشترکین در فضای مجازی نیز امکان‌پذیر است.

در فضای مجازی امکان بهره‌گیری و تعامل و ارتباط چندرسانه‌ای و استفاده همزمان چند ابزار و قالب هم‌چون عکس صدا، تصویر، گرافیک و متن وجود دارد که این عناصر نقش مؤثری در تبلیغ مفاهیم دینی دارند.

یکی از کاربردهای مهم در محیط سایبر و فضای مجازی، امکان قرار دادن نظرسنجی جهت ارائه نظر توسط کاربران است. این امر باعث می‌شود هر چه سریع‌تر نسبت به بازخورد فعالیت‌ها آگاهی ایجاد شود؛ چون کاربران به صورت مجازی و ناشناس نظر می‌دهند، ملموس‌تر و بهتر نقاط ضعف و نواقص را بیان می‌کنند، در نتیجه در کیفیت‌بخشی به اطلاعات، نقش مهم‌تری ایفا می‌نمایند.

درج مورد آمار تعداد بازدید کنندگان در فضای مجازی کمک می‌کند به نتایج و بازخورد کار پی برده شود؛ چرا که به هر میزان این آمار از افزایش کمی برخوردار گردد، نشانه دارا بودن کیفیت اطلاعات و محتوا و در نظر گرفتن ذوق و سلیقه کاربران است و اگر این آمار پایین باشد، نمود کم کیفیتی و یا در نظر نداشتن نظر و سلیقه مخاطبان است. .این امکان، کمک شایانی در دستیابی به اهداف می‌کند.

به کارگیری رنگ‌ها نیز می‌تواند بیشترین رابطه ذهنی را با کاربران برقرار نماید. با توجه به جغرافیا، فرهنگ، نژاد و جنسیت، وجود هر رنگ نماد خاصی از فرهنگ جوامع مختلف انسانی اعم از طوایف، قبایل، نژادها و مناطق مختلف جغرافیایی است؛ هم‌چنین استفاده از رنگ در بهتر و زیباتر ارائه دادن اطلاعات و محتوا نقش مهمی دارد.

به طور کلی، آن‌چه در محیط سایبر و فضای مجازی در ارتباط با تعامل دوسویه اهمیت دارد، ارائه اطلاعات بر اساس نوع تقاضا و نیاز کاربران است. همین موضوع این امکان را به پیام دهنده می‌دهدتا از ارائه مطالبی که مطابق ذوق و سلیقه کاربر نباشد، جلوگیری نماید که این به مانایی تعامل و ارتباط دوسویه کمک خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

با توجه به آن‌چه از ظرفیت‌های فضای مجازی در رابطه با تربیت دینی مورد بررسی قرار گرفت، برای افزایش بهره‌وری استفاده از فضای مجازی، موارد زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- حضور کارشناسان دینی و مبلغان اسلامی در فضای مجازی و تولید محتوای غنی و موثق از جمله محتوای متنی، صوتی و تصویری

- برنامه‌ریزی جهت جذب نسل جوان به وب‌سایت‌ها و صفحات مذهبی با توجه به تأمین محتوای متناسب با انواع سلیقه و در نظر گرفتن انواع نیازهای مخاطبین
- لزوم مبارزه با هجمه دشمن از طریق پاسخ به شبهات
- ارائه راه حل برای مشکلات مبتلابه افراد جامعه اسلامی در فضای مجازی و خالی ننمودن میدان برای جولان دشمن
- رصد کردن، داده‌کاوی، تحلیل و بررسی رویدادهای این فضا و برنامه‌ریزی برای به دست گرفتن کنترل و نظارت بر فضای مجازی تا حد ممکن.

فهرست منابع

۱. **قرآن کریم**.
۲. **نهج البلاغه**.
۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). **غرر الحکم ودرر الکلم**. قم: دار الکتاب الإسلامي.
۴. حقگویی، احسن (۱۳۸۸). **اینترنت و جوانان**. مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ای روزنامه همشهری.
۵. خان‌زاده، حمید (۱۳۸۷). **چشم الکترونیک**. اخبار فناوری اطلاعات.
۶. رضانیا، آوات. مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ای روزنامه همشهری.
۷. روزنامه ابتکار، **بررسی شیوه‌های تبلیغ دین در فضای مجازی**. شماره۱۱۳۶.
۸. زارع، مهدی (مصاحبه). **پیچ و خم‌های تبلیغ اینترنتی**. نشریه رسائل.
۹. سورین، ورنر جوزف. و جیمز تانکارد (۱۳۸۱). **نظریه‌های ارتباطات**. ترجمه علیرضا دهقان. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. سیاح طاهری، محمد حسین. چینی‌فروشان، مسعود. محمدزاده، ندا. طاهری، محمد رضا. عامل‌نیک، فاطمه. نصر هرندی، محمد مهدی. زارع میرک‌آباد، محمد سجاد.

و نعیمه موحد. **حقیقت مجازی: درباره فضای مجازی چه بدانیم و چه بگوییم؟** تهران: مرکز ملی فضای مجازی.

۱۱. عاملی، سید سعید رضا (۱۳۸۸). **فضای مجازی**. روزنامه همشهری آنلاین (مصاحبه).

۱۲. عاملی، سید سعید رضا (۱۳۹۰). **مطالعات فضای مجازی**. جزوه درسی دوره کارشناسی.

۱۳. غفاری، زهره، همشهری آنلاین: www.hamshahrionline.ir

۱۴. قرائتی، محسن (۱۳۹۶). **یادداشت**: http://www.yjc.ir

۱۵. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳). **بحار الأنوار**. بیروت: دار إحیاء التراث العربي.

۱۶. مشایخی، شهاب الدین (۱۳۸۱). **اصول تربیت از دیدگاه اسلام**. شماره۳۲: ۵۰-۶۸.

۱۷. مطهری، مرتضی (۱۳۶۴). **تربیت و رشد اسلامی**. تهران: دبیرخانه طرح مطالعاتی بینش مطهر.

۱۸. مطهری مرتضی (۱۳۹۰). **تعلیم و تربیت در اسلام**. تهران: انتشارات صدرا.

۱۹. مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). **ده گفتار**. تهران: انتشارات صدرا.

۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۴). **فطرت**. تهران: انتشارات صدرا.

۲۱. ملکی، حسن (۱۳۸۳). **اصول تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه شهید مطهری**. مصباح. شماره۵۰: ۱۲۶-۱۰۳.

۲۲. موظف رستمی، محمد علی (۱۳۹۲). **نقش سایبر و فضای مجازی در جذب نوجوانان و جوانان به مسجد**: http://www.masjed.ir/fa/article/699

۲۳. ناجی، سعید (۱۳۸۸). تهران: خبرگزاری مهر.